

УДК 811.161.1 – 2'27

Олексій Куць, Володимир Гончаренко

Офіційна російсько-українська двомовність як каталізатор етнополітичної напруги в суспільстві

Офіційна російсько-українська двомовність як каталізатор етнополітичної напруги в суспільстві У статті висвітлюється соціолінгвістичний аспект проблеми українсько-російської двомовності. Загострення цього питання пояснюється тим, що керівні кола сьогочасної України, намагаючись відволікти увагу населення від складної соціально-економічної ситуації в державі, прагнуть зосередити увагу на «мовному питанні». Офіційними документами («Конституція України», Закон про мови в Українській РСР) ця проблема вирішується досить збалансовано.

Ключові слова: двомовність, протистояння, русифікація, державна мова, законодавство, конституція.

Мовна політика України цілком закономірно ґрунтується на тексті 10-ої, статті Конституції України, яка, як відомо, стверджує, що державною мовою в Україні є українська, а держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України. Закон «Про мови» 1989 р. засвідчує, що українська мова є одним із вирішальних чинників національної самобутності українського народу. Українська РСР забезпечує українській мові статус державної з метою сприяння всебічному розвитку духовних творчих сил українського народу, гарантування його суверенної національно-державної майбутності.

Законодавство України передбачає загальновідомі правничі засади функціонування російської мови: «В Україні гарантується вільний розвиток, використання й захист російської, інших мов національних меншин України» [5:6]. Це положення Закону узгоджується співвідношен-

ням викладання української й російської мов у галузі освіти. Закон «Про мови в Українській РСР» (1989) дуже лояльний щодо освітньо-мовних потреб інших національностей: в Українській РСР навчальна й виховна робота в загальноосвітніх школах ведеться українською мовою. У місцях компактного проживання громадян інших національностей можуть створюватися загальноосвітні школи, навчальна й виховна робота в яких ведеться їхньою національною або іншою мовою.

Сьогодні в Україні з подачі правлячої верхівки суспільству активно нав'язується політика російсько-української двомовності.

Білінгвізм, або двомовність – практика індивідуального або колективного використання двох мов у рамках однієї держави чи соціальної спільності у відповідних комунікативних сферах [12:122]. Коли йдеться про білінгвізм, то очевидно, це повинно було б означати, що кожен громадянин повинен вільно володіти українською, російською та іншими мовами. Однак це не відповідає реальності.

Нам закидають приклади двомовності в деяких зарубіжних країнах. Якщо перейти до політики двомовних держав, то двомовність у деяких країнах пояснюється тим, що до їх складу ввійшли певні кантони, провінції разом із етнічною землею і населенням та з автономною мовою. А Україна створена за рахунок своїх етнічних земель. Тому єдиною державною мовою є мова корінної нації, яка створила нашу державу й дала їй назву – Україна. Як показує досвід європейських країн та країн Америки, ситуація двомовності, як правило, розколює державу за мовним чинником (Бельгія, Англія, Росія та ін.).

Двомовність стає в Україні все більш масовою серед українців, причому вимушено непропорційною. Склалося так, що можна десятиліттями жити в Україні, не будучи, «двомовним» – достатньо знати єдину мову, звичайно, не українську, а російську (як, наприклад, прем'єр-міністр М. Азаров). Знаючи ж тільки українську, мовець постійно відчуває інформаційний вакуум, комунікативну ущербність, неповноцінність, оскільки з багатьох галузей життя українська мова фактично витіснена, у деяких регіонах цілковито, навіть у побуті.

Ситуація, коли кілька державних мов обслуговує єдиний (з точки зору ідеологічної, політичної, економічної єдності) соціум, має місце в Швейцарії. Прихильники надання статусу офіційної російській мові посиляються на приклад вирішення мовного питання в цій країні, підкреслюючи, як мирно співіснують у ній німецька, французька та італійська мови. А мова автохтонного населення країни – ретороманська. Позаяк вона знаходиться в одній площині з комунікативно потужними мовами, то цим самим зміщується на периферію мовного вжитку. Абсолютно зрозуміло, що коли державний (офіційний) статус матимуть одночас-

но українська та російська мови, українську мову спіткає доля ретороманської.

Дослідники цієї проблеми науково довели, що двомовність не забезпечує природного розвитку людини, вона ускладнює, зокрема у ранньому віці, досягнення цілісного світогляду й наукової абстракції. Міжнародний конгрес у Люксембурзі (1928 р.), де ця справа розглядалася фахово, рішуче відкинув двомовність, висловившись за рідну мову навчання в школах. К. Каутський у розвідці «Сполучені Штати середньої Європи» (1916 р.) пише про значення вивчення рідної мови так: «Тільки мова, якою людина від наймолодшого віку ділиться усіма своїми враженнями з оточенням, дає нам ту силу, ту чистоту відтінків, ту різноманітність висловів, які потрібні для розвитку не лише літературних понять, а й для відтворення повноти конкретного життя. Політикою та наукою можна займатися будь-якою мовою чи вивчаючи її в школі, але мистецький твір може виникнути тільки рідною мовою» [6].

Безвідповідальний з погляду перспектив розвитку української духовності намір Президента Януковича перевести російську мову в ранг державної дає додаткові козири до рук тих наших співгромадян, які вперто ігнорують державну мову, байдуже і навіть зневажливо ставлячись до неї. У цих умовах відбувається інтенсивний процес зросійщення україномовних каналів Харківщини, активне використання мови сусіда в рекламних матеріалах тощо. Особливо це спостерігається на агітаційних щитах у передвиборчій компанії до місцевих рад 2010 року.

Втім російські можновладці доводять, що мовна політика України ніби спрямована проти російської мови, але чомусь замовчується, що українська мова у північного сусіда не в пошані. А факти незаперечні. Для багатомільйонної громади українців у Росії є хіба декілька недільних україномовних шкіл, а решта (бібліотеки, видання, ЗМІ тощо) відсутні або функціонують на аматорських засадах.

Це при тому, що як росіяни в Україні в питомій вазі серед населення займають друге місце, так і українці в Росії знаходяться на другому місці серед усіх мешканців федерації. Моніторинг забезпечення освітніх прав українців у Росії у 2009 році засвідчив сумні цифри. В Україні маємо 983 дитячі садочки з російською мовою виховання, які відвідують понад 167 тисяч дітей, у Росії – жодного україномовного дитсадка. В Україні 1199 шкіл, де навчання ведеться російською мовою, а в Росії жодної україномовної школи. У 1755 українських школах вивчають як державну, так і російську мови, у Росії такі двомовні школи відсутні. Загалом в Україні російську вивчають майже 1,3 мільйона дітей, у Росії українську аж 205 школярів. В Україні факультативно вивчають російську 165,5 тисячі дітей, у Росії українську – лише 100 школярів. Також в українських ПТУ та вищах I–IV рівнів акредитації росій-

ською навчаються понад 506 тисяч студентів, у Росії українською – жоден. В Україні було видано понад 5 мільйонів навчальних посібників російською мовою, на це витрачено понад 18,6 мільйона гривень із держбюджету, а в Росії українською не видано жодного підручника. Не витримують критики слова про утиски російськомовного населення. В Україні, окрім шкіл з російською мовою викладання, в кожній загальноосвітній україномовній школі вивчається російська мова й література. За рахунок українського державного бюджету повністю фінансуються російські театри, музеї, культурні центри.

Скоординовані дії прихильників двомовності, спираючись на економічну й політичну підтримку північного сусіда, набувають форми офіційних рішень представницьких органів деяких регіонів на кшталт проведення референдумів чи сепаратистських запроваджень російської мови поряд з українською в українській дійсності. З приходом до влади команди Януковича-Азарова спостерігається відверта політика, спрямована на згортання українізації та утвердження двомовності.

Про це свідчать конкретні факти «діяльності» міністра освіти й науки п. Табачника, який почав реформування української освіти з того, що відмінив державний іспит з ділової української мови у вищих навчальних закладах, ліквідував вступний та кандидатський екзамени з української мови для аспірантів, а останнім його кроком є введення до ЗНО тестування з російської мови. З цього приводу є промовистим інтерв'ю в газеті «Україна молода» 25 вересня 2010 професора, завідувача кафедри української філології університету «Києво-Могилянська академія» Лариси Масенко: «Завдання нинішньої влади – довести русифікацію до завершення і ліквідувати українську культуру та ідентичність» [11]. Тобто завершити радянський проект «злиття українського етносу з російським». Однак, Лариса Масенко не вірить, що табачникам вдасться лишити Україну російською резервацією.

Фахівці з мовних питань переконливо доводять, що утвердження двомовності в Україні – це шлях до російської одномовності. Фактично цей процес увійшов у заключну фазу в східних та південних регіонах, а в Криму він так і залишився на рівні домінування російської мови. Причому, одномовність як у минулому, так і в сучасних умовах формується не природним шляхом, а примусово при потужній підтримці «п'ятої колонії», всупереч закону і нормам, які склалися в нашій державі. У Програмі Партії регіонів, ухваленій 19 квітня 2008 року, наголошується, що ми домагаємось для російської мови статусу другої державної при законодавчому закріпленні права регіонів вводити на їхній території додаткову офіційну мову, що матиме рівні з державною мовою права (Розділ II Програми). Характерною ознакою посилення конфліктогенної ситуації є загострення політичної боротьби у виборчих кампаніях на мовному

ґрунті аж до вимог проведення референдумів щодо двомовності. Наприклад, рішення Верховної Ради АРК про «мовний референдум» (2006) ухвалювалося не під впливом емоцій, а як «заздалегідь продумана політична акція». Скандальному голосуванню передувала тривала підготовча робота, що її на півострові проводив кримський виборчий блок «За Януковича», до складу якого входили Партія регіонів, «Русский блок» та «Русская община Крыма». Ці проросійські сили зібрали триста тисяч підписів на підтримку ідеї референдуму, що стало «аргументом» для ухвалення відповідного рішення в місцевому парламенті.

У змаганнях за двомовність використовуються образливі ксенофобські висловлювання й позиції щодо української мови. Так, Микола Левченко, секретар Донецької міськради, член Партії регіонів, заявив: «Я підтверджую свої слова про те, що російська мова повинна бути державною мовою в Україні. Українська залишиться існувати як мова фольклору, вона не годиться для розвитку науки й міжнаціонального спілкування, тому що її ніхто не знає. Я залишався на цій позиції і буду її відстоювати й далі». Відверто українофобське висловлювання засудили навіть однапартійці.

А Г. Герман назвала заяви Левченка з цього приводу «безграмотними». Тарас Чорновіл про мовні відкриття свого колеги з Донецька висловився так: «Щодо позиції пана Левченка, то я вважаю, що це пещерний шовінізм, елементарне тупе хамство...».

Прагнення прихильників двомовності тим більше небезпечні, що підсилюються потужною підтримкою з боку наших північних сусідів. У звинуваченні, яке висунув проти України Президент Росії Д. Медведєв (2009) в унісон із нашими регіоналами, стверджується: «Продолжается вытеснение русского языка из общественной жизни, науки, образования, культуры, средств массовой информации». Мовбито реагуючи на «негодование» Глави Росії, В. Янукович у своїй передвиборчій програмі «Дві мови – одна нація» твердо пообіцяв надати російській мові статус державної і наголосив: «Виступаю за надання російській мові статусу другої державної. Я – послідовний прихильник цивілізованого вирішення цього питання здійснення збалансованої державної мовної політики, яка адекватно реагує на мовні потреби суспільства, відповідає загально визнаним нормам міжнародного права» [1]. Чи можна придумати щось безглуздіше, ніж гасло Партії регіонів: «Дві мови – одна нація». Двомовних націй не буває! До громадян будь-якої країни світу ставлять обов'язкову вимогу – знання державної мови. Це у світі, але не в Україні, де русифікація продовжує набирати обертів, де відкрито й агресивно поширюють ідею зверхності російської мови й культури над українською, чим глибоко ображають національну гідність кожного українця. Хто заперечить слова української поетеси Ліни Костенко:

«Якщо на русифікації не поставити крапку, тоді ці процеси поставлять крапку на нас» [9]. У зв'язку з цим виникає логічне запитання: на що сподівалися і сподіваються ініціатори так званої двомовності в Україні? Відповідь може бути одна: завдати чергового удару українській мові, дестабілізувати ситуацію в країні, а отже, здобути додаткові політичні дивіденди на виборах. Тож є всі підстави кваліфікувати дії депутатів місцевих рад східних і південних регіонів та їх провідників як «мовний тероризм», спрямований проти українців та Української держави. Якщо ж глянути на ситуацію в контексті тих викликів, що постали сьогодні перед Україною, то до «енергетичного», «продовольчого», «інформаційного» та інших викликів, спричинених Росією, додався ще один, найнебезпечніший, – мовний, котрий публіцист Б. Червак назвав «мовним тероризмом».

Що означає сама постановка питання про якийсь особливий статус російської мови в наших умовах? По-перше, в такий спосіб, «русько-язичниє» політики вимагають привілею для себе і своїх однодумців ніколи не користуватися українською мовою в усіх сферах суспільних і державних відносин, більше того – відверто її ігнорувати й далі витіснити, що й роблять прем'єр-міністр п. Азаров та міністр Табачник, а по-друге, права зберегти й поглибити мовний статус-кво, тобто не дати українцям можливості на зросійщених теренах повернутися до своїх мовних (національних) пракоренів, а відтак завадити й неукраїнцям, які б хотіли вивчити нашу мову, прилучитися до української культури й суспільного життя. Тобто в Україні сьогодні діють політичні сили, котрі хочуть утримати її в стані не лише економічної, а й духовної залежності від Росії. Величезні маси асимільованих українців (хохлів, малоросів) так і залишаються другосортним елементом на значних просторах своєї землі – специфічне явище, що створювалося за роки нашого перебування в чужоземних імперіях. Немає сумніву, що ту землю можна в майбутньому знову забрати, але вже назавжди. Це називається «колонізацією шляхом асиміляції». (О. Тараненко). Підтвердженням цієї тези є висловлювання Дмитра Медведєва «Там, где есть русский язык – там есть Россия».

Протистояння двох мов в Україні є насправді одним із увиразнених проявів дещо глибшого протистояння: між новими можливостями України як нового державного утворення та імперською інерцією. За своєю суттю проект «збереження та захисту російської мови та культури» в Україні є проектом реального збереження й подальшого функціонування імперії в її найсуттєвішому вимірі (такий собі проект «Імперія-2», послугуючись актуальною нині знаковою системою). Єдина російська мова і спільні культурно-ментальні коди повинні цементувати в єдину цілісність якомога більше населення колишніх радянських територій.

Отже, проблема двомовності в Україні – це неприхована боротьба великодержавності з імперським мисленням за утвердження панівної одномовності в особі російської мови. Розмови про рівноправність мов, права людини – це спроба використати демократію в корисливих цілях. Прихильники двомовності не можуть довести, що українці в Росії мають можливість користуватися такими мовними правами, як росіяни в Україні. Лариса Масенко у своїй роботі «Мова і політика» цитує слушну думку польського дослідника І. Велюнського: «Немає двомовних народів – так само, як немає дитини, в якій було б дві біологічні матері» [8:100]. Поширення двох мов в одній країні є джерелом постійного дискомфорту й напруження. Витіснення національної мови чужою перетворює народ на аморфне населення з меншовартісною домінантою природних стихійних форм існування мови. Україна пройшла болісний багатовіковий шлях до об'єднання своїх історичних земель в одну державу. Наш народ віддав мільйони життів за свою соборність, свободу й незалежність. Одним з його найбільших досягнень можна вважати мирне й толерантне вирішення навіть найскладніших питань. Цю нашу ментальність треба цінувати й оберігати як найдорожче надбання. Тому одне з нагальних сучасних завдань – відновлення природних стихійних форм існування мови. Мову, що вийшла з ужитку як засіб звичайного буденного спілкування, не врятує від забуття створена культура, якою б елітарною та досконалою вона не була. Тому слід відповідально і ще більш обережно ставитися до проблем мовного сепаратизму, який представляє загрозу незалежності чи суверенності нашої держави. Україна пройшла тяжкий багатовіковий шлях до об'єднання своїх історичних земель в одну державу.

Все ж віриться, що спільними зусиллями інтелектуальних сил України, об'єднаних патріотичним почуттям, є доведення сьогоднішнім можновладцям України, що «право української мови на літературне життя та на державне вживання, – як справедливо наголошував свого часу академік А. Кримський, – засновується не на чисто філологічних міркуваннях, а на реальній, пекучій проблемі» [2:76]. Утвердження й збереження української мови як єдиної державної відповідає життєвим інтересам України в цілому й водночас визначає реальні перспективи економічного та культурного розвитку окремих її регіонів.

Література

1. Голос України. — № 241. — 18 грудня 2009.
2. Гончаренко В. Г. Не чисто філологічні міркування / Володимир Гончаренко, Володимир Калапник // Мова державна — мова офіційна : збірник матеріалів. — К. : 1995. — С. 72—76.

3. Іванішин В. Мова і нація / Василь Іванішин, Ярослав Винницький. — Дрогобич : 1990. — 31 с.
4. Калашник В. Проблеми функціонування української мови як державної / Володимир Калашник // Про український правопис і проблеми мови : Зб. доп. — Нью-Йорк; Львів : 1997. — С. 36—39.
5. Конституція України. — К. : 2004. — 110 с.
6. Куць О. М. Мовна політика в Україні : аналіз та впровадження / Олексій Куць, Володимир Заболотний. — Х. : 2007. — 300 с.
7. Куць О. М. Мовна політика в державотворчих процесах України / Олексій Куць. — Х. : 2004. — 302 с.
8. Масенко Л. Мова і політика / Лариса Масенко. — К. : 1999. — 100 с.
9. Слово Просвіти. — № 41. — 17 жовтня 2007 р.
10. Україна молода — № 238. — 16 грудня 2009 р.
11. Україна молода — № 178. — 25 вересня 2010 р.
12. Українська мова : енциклопедія. — К., 2000. — 750 с.

Куц А. М., Гончаренко В. Г.

**Официальное русско-украинское двуязычие
как катализатор этнополитического напряжения в обществе**

В статье раскрывается социолингвистический аспект проблемы украинско-русского двуязычия. Обострение этого вопроса объясняется тем, что руководство нынешней Украины стремится отвлечь внимание населения от сложной социально-экономической ситуации в государстве, пытаясь сосредоточить внимание на «языковой проблеме». Официальными документами («Конституция Украины», «Закон о языках в украинской ССР») эта проблема решена достаточно сбалансированно.

Ключевые слова: двуязычие, противостояние, русификация, государственный язык, законодательство, конституция.

Kuts O. M., Honcharenko V. G.

**Official Russian-Ukrainian bilingualism
as a catalyst of ethnopolitical tensiы in the society**

This article deals with a sociolinguistic aspect of the question of Ukrainian-Russian bilingualism. The worsening of the problem may be explained by the fact that the state power of Ukraine tends to distract the population of the country from the tough current socioeconomic situation and tries to concentrate people's attention on the so called "Language law in Ukraine") the language question has been solved in a balanced manner.

Key words: bilingualism, confrontation, Russification, official language, legislation, constitution.